

بررسی انسان‌شناختی حرم حضرت زینبیه (اصفهان) با تأکید بر وجه خواهرانه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۷

تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۳/۱۲

فاطمه فلسفین*

چکیده

نکوداشت اولیای الهی و زنده نگه‌داشتن نام و یاد ایشان پس از مرگ یکی از اموری است که انسان‌ها از روی فطرت و مسلمانان به دلیل توصیه اکید دینی به آن اهتمام ویژه دارند. با نگاهی به تاریخ اسلام درمی‌یابیم که قبور صلاح همواره مورد توجه خاص مردم بوده است و مسلمانان، اعم از شیعه و سنی به زیارت قبور نیکان و مفاخر روزگار توجه داشته‌اند و به این وسیله آنان را مورد تکریم و بزرگداشت قرار داده‌اند. در این میان زنان به دلیل داشتن احساسات قوی‌تر و عواطف رقیق‌تری نیاز بیشتری به زیارت دارند و در مورد پدیده زیارت نسبت به مردان کنشگری متفاوتی را بازنمایی می‌کنند. یکی از ابعاد کنشگری زنانه در مورد پدیده زیارت تأکید بر وجه خواهرانگی زیارت است. در پژوهش حاضر جهت دستیابی به ابعاد خواهرانگی زیارت زنانه، حرم حضرت زینب صغرا سلام‌الله‌علیها خواهر علی‌بن موسی‌الرضا علیه‌السلام به‌عنوان نشانگاه انتخاب‌شده است. پژوهشگر با استفاده از روش کیفی انسان‌شناختی و بهره‌گیری از فنون مشاهده مشارکتی، مصاحبه و بررسی اسناد و کتب داده‌های مورد نیاز پژوهش را گردآوری نموده است. گزارش‌ها به‌صورت «عینی» و «تحلیلی» به بررسی احساسات زائران و تجارب آن‌ها و آداب و رسوم آن‌ها پرداخته و به عمق لایه‌های آشکار و پنهان اذهان مردم توجه شده است. پس از آن معناکاو و تفسیر در یازده محور، منابع کسب اطلاع عناصر محیطی، عناصر فرهنگی، بنیادهای فکری کنشگران، گونه‌های کنش، ویژگی‌های کنش، دلایل کنش‌ها، ارجاع‌دهی معنای کنش‌ها، آسیب‌های کنش، پیامدهای کنش، راهکارهای کنش مطلوب. انجام شده است. نتایج حاکی از آن است که سه عامل محیطی، فرهنگی و بنیادهای فکری در پدیده زیارت زنانه با تأکید بر وجه خواهرانه بیشترین اهمیت را داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: حرم زینبیه، مردم‌نگاری، زیارت زنانه، انسان‌شناسی، خواهرانگی.

مقدمه

انسان فطرتاً گرایش به پرستش دارد همواره درصدد پرستش معبود، توسل جویی، شفاعت طلبی از او بوده و به واسطه‌ی زیارت این امر مهم را در وجود خویش پرورش داده است. پدیده‌ی زیارت یکی از موضوعات مهمی که بین تمام ادیان مشترک است. زیارت یکی از برنامه‌های عبادی، سیاسی، اسلام است که از صدر اسلام تاکنون توسط اولیاء دین مورد توجه قرار گرفته است. زیارت در معنای عام خود تشریف به حضور شخص یا مکان مقدس همراه با انجام آداب و مناسک خاص به جهت احترام و بزرگداشت آن عزیزان است. به عبارت دیگر زیارت، کنشی باورمندانه است برای هر انسان دین‌داری که در هر عصری وجود داشته است. زیارت مکان‌های مقدس همچون قبور پیامبران و اولیاء دین و امامان، شهدا، مؤمنین از وجوهات مشترک مذاهب اسلامی به خصوص شیعیان است. خداوند متعال در قرآن در زمینه‌ی محبت به خاندان نبی اکرم و تعظیم و تکریم آن‌ها آیاتی را نازل کرده است که نشانه‌ی کرامت و عزت و بزرگواری آن‌هاست. وجود این عزیزان در همه‌ی دوره‌ها موجب برکت و هدایت و سعادت بشر بوده و هست «انِی تَارِكٌ فِیْکُمْ الثَّقَلِیْنِ مَا اِنْ تَمَسَّکْتُمْ بِهَمَّا لَنْ تَقْنَلُوْا، کِتَابَ اللّٰهِ وَ عِزَّتِیْ، اَهْلَ بَیْتِیْ وَ اِنْهُمَا لَنْ یَفْتَرِقَا حَتّٰی یُرِدَا عَلَی الْحَوْضِ» من در میان شما دو امانت نفیس و گران‌بها می‌گذارم یکی کتاب خدا قرآن و دیگری اهل بیتم را تا وقتی که از این دو تمسک جوئید هرگز گمراه نخواهید شد و این دو یادگار من هیچ‌گاه از هم جدا نمی‌شوند تا کنار حوض کوثر بر من وارد شوند. (شیخ صدوق، ۱۴۰۵: ۴)

آرزوی پیامبر هم رسیدن به کمال انسان‌ها و سعادت دو جهان آن‌ها بوده است و در مقابل کوشش و رنج فراوان اجر و مزدی از آن‌ها نخواسته جز مودت به خاندانش. چنانچه در آیه ۲۳ سوره مبارکه شوری آمده است: «قُلْ لَا اَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ

فِي الْقُرْبَىٰ وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ» «بگو از شما در برابر ابلاغ رسانیم هیچ پاداشی جز مودت نزدیکانم (اهل بیت) را نمی‌خواهم و هرکسی کار نیکی کند، بر نیکی‌اش می‌افزایم و یقیناً خدا بسیار آمرزنده و عطاکننده است» و همچنین روایات متعددی در مورد محبت خاندان پیامبر (ص) که شامل مقام ذریه نبی مکرم اسلام می‌شود. بنابراین امر تکریم اولیای الهی و زیارت آن‌ها مسئله بسیار مهمی در اسلام و نیز سایر ادیان الهی است.

مکان‌های مقدس دارای شعائر و نمادها و اعمال مذهبی هستند که افراد به دلیل تقدس این مکان‌ها و حضور انسان‌های مقدس مانند پیامبر، امام، امامزاده یا اولیای خدا به این مکان‌ها اهمیت ویژه‌ای می‌دهند و این ارزش نهادن باعث آرامش و پالایش روح و رسیدن به درجات بالاتر می‌شود. یکی از این اولیای خداوند حضرت زینب خاتون سلام‌الله علیها معروف به زینبیه دختر گرامی حضرت موسی بن جعفر علیه‌السلام است. مقبره ایشان از اماکن معروف و مهم شهر اصفهان به شمار می‌رود. حرم «زینبیه» برای مردم اصفهان موجب برکت، هدایت و سعادت بوده و هست. در زبان عربی آستان کلمه معادلی برای حرم است. همچنین به معنای پیشگاه، جناب، حضرت، حضور، درگاه، عتبه، محضر نیز آمده است؛ و آستان در فرهنگ معین به معنای درگاه، کفش کن آمده است؛ و آستان‌بوسی در حرم به معنای به خدمت بزرگی رسیدن معنی شده است؛ و در فرهنگ فارسی عمید: آستان را به ۱- درگاه ۲- جلو در کفش کن ۳- دربار و بارگاه، خاک شده تا به آستان بررسی ۴- مقبره امامان و امام زادگان آورده است؛ و در انگلیسی نیز معنی آستان State، ایالت، حالت، چگونگی، دولت، استان، کیفیت آمده است.

زیارتگاه‌ها در ایران و جامعه شیعی دارای ارزش زیادی هستند و این مکان مقدس نیز از حیث این‌که فرزند بلافصل امام کاظم (ع) است مورد بررسی قرار گرفته است؛ و با توجه به این‌که امام موسی بن جعفر در ۵۵ سالگی در زمان هارون الرشید، در زندان

پس از شکنجه‌های متعدد به زهر جفا به شهادت رسیدند و در بغداد دفن شدند. فرزندان ایشان از حیث پرهیزگاری و فضائل انسانی از برگزیدگان زمانه خود بودند و هر یک در بعدی از ابعاد دینی و اخلاقی و علمی سرآمد روزگار خود بودند و نمونه بارزی از ایمان به خدا، گذشت در راه حق و تلاش برای خدمت به مردم و مبارزه با ظلم‌ستیزی بودند که متأسفانه تعداد و اسامی آن‌ها به صورت کامل معلوم نسبت و زندگانی بیشتر آن‌ها بررسی نشده است؛ که بزرگان تاریخ مانند شیخ مفید و علامه ابن صباغ مالکی و فضل بن حسن طبرسی هر یک از فرزندان امام موسی کاظم را که برترین آنان امام رضا (ع) هستند را دارای فضائلی مشهور داشته‌اند. در تعداد فرزندان امام، پسر و دختر، اختلافاتی است اما سخن ما درباره تعداد دختران و خاصه حضور حضرت زینب میان دختران است که سعی می‌کنیم در طول مقاله با توجه به اسناد و شواهد به آن بپردازیم.

بنابراین مسئله پژوهش حاضر این است که وظیفه‌ی ما نسبت به خاندان و فرزندان پیامبر چیست؟ چرا حضرت زینب سلام‌الله علیها دختر موسی بن جعفر علیه‌السلام نسبت به خواهر گرامی‌شان حضرت معصومه سلام‌الله علیها از شهرت کمتری برخوردارند؟ در این رساله با پرداختن به وجوه مختلف زیارت و زائر و مزور شناخت بیشتری برای زائران ایجاد کنیم تا با معرفت و ایمانی قوی‌تر به زیارت این بانو مشرف شوند و با یقین کامل به استجاب دعاهايشان در این مزار شریف مشغول راز و نیاز شوند. پس در گام نخست به بررسی انسان‌شناسی پدیده زیارت و زائر پرداخته و همچنین با تعریف مفاهیم اساسی این موضوع مانند موضوع خواهری و رابطه بین این مفاهیم، یک طرح مفهومی ارائه می‌دهیم و در گام بعد با روشن ساختن روش و فن‌هایی در مورد زیارت و کنش زیارت در میان مشارکت‌کنندگان را بررسی می‌کنیم. در این مقاله، با رویکرد انسان‌شناختی، این مکان مقدس (زینبیه) را مورد بررسی قرار داده‌ایم و برای مشخص کردن این موضوع به معرفی جامع نشانگاه تحقیق، هویت

تاریخی و موقعیت جغرافیایی پرداخته‌ایم و از روش کیفی انسان‌شناختی از فنون مشاهده مشارکتی، مصاحبه و بررسی اسناد و کتب استفاده کرده‌ایم. گزارش‌ها «عینی» و «تحلیلی» است. عینی، از این نظر است که به احساسات زائران و تجارب آن‌ها و آداب و رسوم آن‌ها پرداخته و تحلیلی، از این نظر که به عمق لایه‌های آشکار و پنهان اذهان مردم توجه کرده‌ایم تا بتوانیم در مورد واقعیت‌هایی معناکاوی و تفسیر کنیم.

از آنجایی که زیارت در دین اسلام به‌خصوص در فرهنگ شیعه جایگاه والایی دارد و امامان و اولیای دین تا حد زیادی دعوت و تشویق به زیارت نموده‌اند و از سویی همواره زیارت و زائر مورد توجه اولیای الهی بوده است و یکی از نهادهای مذهبی در جهان اسلام و تفکرات شیعی جهت زیارت است که باید این نهادها را نیز اولویت بندی کنیم، بعضی از این اولویت‌ها دارای لایه‌های متفاوت فرهنگی هستند که این لایه‌ها شامل لایه‌های زیرین دین می‌باشند. چنانچه می‌دانیم دین مجموعه‌ای پیچیده از سه بعد اعتقادات، اخلاق و احکام است برای اینکه در مورد زیارت صحبت کنیم باید در مورد باورها و شناخت صحیح و ابعاد معرفتی زیارت اشاره کنیم تا جایگاه آن مشخص شود. چون با انجام این پژوهش‌ها لایه‌های زیرین این مناسک در جهت شناخت و اصلاح فرهنگ جامعه از طریق معنای پدیده‌ها در ذهن‌های مردم آشکار می‌شود و در نتیجه گاهی در جهت جهان‌بینی و باور درست و معرفت و شناخت صحیح مردم و اعتقادات صحیح آن‌ها برداشته می‌شود.

پیشینه تحقیق

با توجه به ضرورت پژوهش‌های انسان‌شناختی، خصوصاً در حوزه دین، به خاطر محدودیت‌ها به این عرصه از سوی متفکران اجتماعی، تحقیقات بسیار کمی در این رابطه صورت گرفته است. حسن این روش در این است که خود پژوهشگر وارد عرصه میدان تحقیقی می‌شود و نه فقط به‌عنوان پژوهشگر بلکه مانند خود آن‌ها در بین آن‌ها

زندگی می‌کند و با آن‌ها مشارکت می‌کند، احساسات آن‌ها را درک می‌کند بدیهی است که هرچقدر مدت بیشتر کنار آن‌ها بماند اطلاعات بیشتری پیدا می‌کند. این نوع تحقیق در مقایسه با داده‌های تحقیقات دیگر اطلاعات بیشتری وارد میدان می‌کند و از این نظر که خود پژوهشگر اطلاعات را بررسی می‌کند و پژوهش‌های کاربردی و اجتماعی کمتری در این رساله آمده قابل تأمل است.

-مقاله بررسی انسان‌شناختی پدیده چنار خون‌بار، نوشته کریم خان محمدی: در راستای تحقیقات انسان‌شناسی تحقیقی در مورد پدیده چنار خون‌بار به دوره صفویه برمی‌گردد که سابقه آن به دوره شاه سلطان حسین صفوی و موضوع خون آمدن از درخت چنار خون‌بار شهرت داشت. با وجود این پژوهش‌ها تحقیق علمی منسجمی در رابطه با موردی که در این پژوهش انتخاب گردیده صورت نگرفته است.

-پایان‌نامه‌ی انسان‌شناسی حضرت معصومه سلام‌الله‌علیها در قم. این نوشتار با رویکرد انسان‌شناختی موردبررسی قرار گرفته و به معرفی جامع نشانگاه تحقیق هویت تاریخی و موقعیت جغرافیایی آن، با دو نوع گزارش عینی و تحلیلی از وضعیت کنونی آن ارائه شده است. با بهره‌گیری از روش کیفی و انسان‌شناختی و از فنون مشاهده مشارکتی به بررسی اسناد و مصاحبه در سطح عینی به آداب و مراسم تجربه زوار و احساساتشان پرداخته و در سعی در معناکاوی لایه‌های ذهنی و پنهانی کنشگران دارند. بیت‌النور برای مردم قم دارای هویت بوده و با همانندسازی نسبت برادری حضرت معصومه (س) و امام رضا (ع) با حضرت زینب (س) و امام حسین (ع) در آشنا کردن مردم اثرگذار بوده است. این تحقیق از این جهت که رویکردش انسان‌شناسی است و با دو نوع گزارش عینی و تحلیلی کار خود را انجام داده است و چون مشارکت با کنشگران داشته و معناکاوی کرده است به رساله ما نزدیک است. اما تفاوتش از این جهت است که در بیت‌النور به بررسی اسناد مکتوب و ارتباطشان با حضرت معصومه پرداخته و در مورد تقدس قدمگاه صحبت کرده و فقط نسبت همانندسازی

برادری با حضرت معصومه را مورد توجه قرار داد است اما ما به بررسی اسناد مکتوب و ارتباطشان با حرم زینبیه در مورد عدم شهرت خواهر حضرت زینب و مقایسه ایشان با خواهرشان و حضرت معصومه و برادرشان امام رضا علیه‌السلام می‌پردازیم.

-تحقیق دیگر پیرامون چنار خون‌بار را تقی زاده داوری و... انجام داده‌اند که سعی کرده‌اند در این تحقیق موضوع جاری شدن خون از چنار خون‌بار را با رویکرد انسان‌شناختی بررسی کنند و به چنار خون‌بار به‌عنوان یک پدیده اجتماعی تام توجه کنند و به این نتیجه رسیده‌اند که ماده جاری‌شده از درخت خون نیست بلکه صمغ ویژه است. این تحقیق با توجه به این‌که رویکرد انسان‌شناسی و پدیدارشناسی دارد به موضوع نزدیک است اما در مورد تحقیق‌های که به رویکرد پدیدارشناسی و مبانی فلسفی و کاربردی آن‌ها مربوط است اشاره ای نکرده است.

-در پایان‌نامه «بررسی انسان‌شناختی مطالعه موردی امام‌زاده محسن - نوشته‌ی نداعشران-سال ۱۳۹۸» با رویکردی مردم‌نگارانه در حوزه دین و زنان به‌صورت مشارکتی و حضور میدانی پرداخته و در مورد واژه زیارت با انواع و انحاء مختلف به بررسی آثار زیارت، فرهنگ زیارت و گونه‌شناسی آن می‌پردازد.

-در پایان‌نامه «بررسی انسان‌شناختی مناسک مذهبی در فرهنگ عامه» آقای کلهر به روش پدیدارشناسی پرداخته است. در مورد مناسک متفاوت رسوخ باورهای خرافی و عقاید باطل به نام مذهب و شکل‌گیری مناسک مذهبی که موجب رسوخ انحراف در فرهنگ عمومی جامعه شده است و گفته‌شده که نبود باورهای درست مردم را از مذهب راستین دور می‌کند.

-در پایان‌نامه دکتری خانم زهرا اکبری با «عنوان کنش زیارت در ایران معاصر با رویکرد انسان‌شناسی تفسیری (مطالعه میدانی حرم امام رضا(ع))» استاد راهنما: دکتر نعمت‌الله فاضلی به شناخت و فهم عناصر ناهمگن درکنش زیارت با تمرکز به تنوع و تغییر به وجود آمده دریافت کنش زیارت و کنشگر پرداخته و سپس نسبت میان

تغییرات به وجود آمده در زیارت با تحولات حاصل از تجدد و عرفی‌گرایی را بررسی و دسته‌بندی کرده و با صورت‌بندی انواع زائران به سنتی و مدرن و زائر گردشگر، به ویژگی‌های آن‌ها پرداخته و انواع مدل‌های زیارتی را در قالب زیارت آیین‌مدار، دورادور، زنانه، کلان‌شهری و سیاسی ارائه کرده است و در پی بررسی کنش زیارت از دیدگاه انسان‌شناسی تفسیری است.

-در مقاله و پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد «گونه‌شناسی زیارت و دین‌داری زائران معناکاو کنش زیارت زائران امام رضا علیه‌السلام» باقر علی‌پور را می‌توان گفت. هدف نگارنده بررسی زیارت به‌عنوان یکی از سر فصل‌های مهم جامعه‌شناسی با تمرکز به روش کیفی در جهت شناخت زائر برای فهم بهتر از جامعه و کنش‌گران ایرانی و شیعی است. پرسش اصلی آن بر فهم زائر و در واقع فهم تفهم زائر متمرکز است.

-کتاب چرا مردم زیارت می‌رود؟ نوشته‌ی دتلف لینا به زبان آلمانی دلایل مختلفی از استقبال عمومی مردم به مقوله‌ی زیارت است او با تأکید به بنیادین مسیحیت پروتستان با مقوله‌ی زیارت به افزایش اقبال به این کنش در بین پیروان این مذهب در اروپای غرب اشاره کرده است. در این کتاب دلایل زیادی برای استقبال مردم از زیارت در دنیای مدرن آورده است.

مفاهیم

مردم‌نگاری

مردم‌نگاری یک روایت داستانی واقعی، دقیق و قابل‌باور است. به این‌گونه صورت می‌گیرد که با توجه به گفته‌های کلمه به کلمه و توصیف دقیق و عمیق از اتفاقات و رویدادهای مختلف در مکانی که قرار گرفته‌اند تمام صحبت‌های خودشان را ارائه بدهد و صدای خود را به گوش دیگران برساند. فرد مردم‌نگار با استفاده از دید فرهنگی

رفتارهای افراد را مشاهده می‌کند و با مشارکت با آن‌ها به تفسیر آنچه مشاهده کرده می‌پردازد و سعی می‌کند آنچه مشاهده کرده، آن را در بافت فرهنگی معنادار و مرتبط قرار دهد.

نظریه ذهن‌گرایانه یا نظریه مادی‌گرا

نظریه ذهن‌گرایانه یا مادی‌گرا در این مورد صحبت می‌کند که تغییر بنیادین نتیجه‌ی فعالیت ذهنی است. مادی‌گرایان شرایط مادی مثل پول، ابزار و منابع بومی را ابزار تولید محرک‌های اصلی می‌دانند و نظریه ذهن‌گرایانه فرض می‌کند که ما می‌توانیم با گوش دادن به آنچه مردم می‌گویند بدون داشتن پیش‌ذهن، نوعی طبقه‌بندی از جهان‌بینی مردم ایجاد کنیم.

البته هیچ‌کدام از این دو رویکرد پاسخ‌گوی همه مسئله‌ها نیستند. مردم‌نگار یکی از این رویکرد را متناسب با نیازهای خاص کنشگران انتخاب می‌کند. طرح پژوهش نیز به پژوهشگر کمک می‌کند تا مسئله را به صورت زنجیره‌وار و گام‌به‌گام مفهوم‌سازی کند تا درک کامل نسبت به موضوع پیدا کند. مهم‌ترین عنصر کارمیدانی حضور در مکان موردنظر است. او با مشاهده و پرسش سؤالات متفاوت می‌تواند منبع غنی از اطلاعات ارزشمند را از کنشگران به دست بیاورد. (عابدی، ۱۳۹۸: ۳۱)

انسان‌شناسی

انسان‌شناسی یا آنتروپولوژی بخشی از علوم اجتماعی است که حوزه متنوعی از فرهنگ تا تاریخ انسان‌ها را دربرمی‌گیرد. «مردم‌شناسی» از سال ۱۷۸۷ (شوان) سوئیس آن را به‌کاربرده است. علمی است که به بیان، پیش‌بینی و کنترل روابط پایدار جامعه‌ی بشری می‌پردازد. (گاربانیو، ۱۳۷۷: ۷۸) مردم‌شناسی یکی از اصلی‌ترین رویکردها در روش‌های کیفی‌نگر در انسان‌شناسی است. «از نظر لغوی دو اصطلاح

آنتروپی و آنتوتوزی تقریباً هم معنا و معادل اند، اما گاهی در ادبیات کشورهای مختلف معانی متفاوتی دارند». (روح‌الامینی، ۱۳۸۲: ۸۲-۶۳-۵۷)

باینکه تفاوت نظرها و سلیقه‌ها در استعمال این دو اصطلاح وجود دارد، نظرات متخصصان در هر زبان نشانه آن است که زمانی که مطالعه درباره‌ی انسان به حالت کلی و همه‌جانبه مورد نظر باشد، اصطلاح آنتروپولوژی یا انسان‌شناسی مطرح می‌شود ولی زمانی که بحث محدود و مربوط به یکی از ابعاد، زمینه‌ها، پدیده‌ها باشد اصطلاح اتنولوژی یا مردم‌نگاری به کار می‌رود. انسان‌شناسی از ابعاد میان فرهنگی در طول تاریخ بوده است.

نظریه انسان‌شناسی ترنر

یکی نظریه‌پردازان انسان‌شناسی دینی و اجتماعی ویکتور ترنر است. او به دلیل داشتن ذهنی خلاق، انجام تحقیقات میدانی و مستندات محکم، انسان‌شناسی را از حیطه‌ی خشک درآورده و آن را با مباحث زنده انسانی درآمیخت. (طالبان، ۲۰۱۸: ۹)

«ترنر درباره‌ی «جماعت‌واره» یا «کامیونیتاس» می‌گوید: توجه کردن به حالتی گذرا است که در شرایط غیرعادی همچون مناسک گذرا یا زیارت زائران رخ می‌دهد. جماعت‌واره از سوی کنش‌گران مانند یک حالت ابدی و حالتی ماورای زمان گفته می‌شود که زمان در موردش معنا ندارد. این دیدگاه در نظریات ترنر به‌عنوان انسان‌شناس دینی، نظیر ندارد و نگاه او به عنصر جماعت‌واره که وجودش خارج از زمان ساختاربندی شده است مختص تحقیقات مردم‌نگارانه اوست». (جی. دی. مور، ۱۳۸۹: ۲۹۸)

نظریه‌پردازان انسان‌شناختی، استعارات گوناگون برای بیان یافته‌هایشان، بیان می‌کنند ولی ترنر به استعارات خود اکتفا نمی‌کند باینکه کارهایش سرشار از

استعارات، مقایسات و تصاویر زیاد است اما جایگاه هر کدام از حرف‌هایی منطقی و استعاره‌ای را به صورت دقیق بیان می‌کند.

ماهیت نمادها، فرایند اجتماعی سفر زیارتی و تحلیل اجرای اجتماعی دستاوردهای ترنر در مجموعه‌ی نظریات انسان‌شناختی اجتماعی اوست که دقت و تأثیر نوشته‌هایش در انسان‌شناسی دینی زیارت مشخص است. (جی دی مور، ۱۳۸۹: ۲۹۹)

خواهرانه

اصلی‌ترین مفهوم تحقیق حاضر، با عبارت خواهرانه آورده شده است. این عبارت با دو عنوان زیارت و خواهرانگی در هم جمع شده است. پس ابتدا برای بیان پدیده‌ی زیارت، می‌بایست دو مفهوم زیارت و خواهرانگی توضیح داده شود. چون تحقیق در نشانگاه امامزاده زینبیه انجام گرفته است، گزارش توصیفی از نشانگاه، هم یکی از فن‌های مردم‌نگاری است و هم به فهم دقیق و بی‌واسطه از موضوع کمک می‌کند.

خواهربودن هویتی مستقل دارد و در خانواده جایگاهی خاص در کنار پدر و مادر و فرزندان دارد، هرچند وجود چنین عنوانی با قصد تفکیک جنسیتی موردنظر پژوهش‌گر نیست، ولی مقصود از آوردن خواهرانه بیان یک رابطه‌ی خاص از زیارت است که به واسطه‌ی عناصر ویژه محیطی، فرهنگی، دلایل انجام کنش توسط کنش‌گران، انجام می‌گیرد و نگاهی مختصر به ارتباط عاطفی و احساسی خواهر در خانواده و جامعه نیز می‌تواند به موضوع ما کمک کند. همچنین کارکردها، آسیب‌ها، پیامدها، کاربردها و... مورد توجه قرار می‌گیرد.

زیارت

اصلی‌ترین و مهم‌ترین مفهوم، عبارت زیارت است. واژه زیارت همان زیارت در عربی است که مصدرش از ریشه‌ی زور است. (ابن منظور، ذیل واژه زور) زیارت در

لغت عبارت از تمایل و میل کردن است. خواه از دور باشد یا نزدیک و خواهش با گرایش قلبی و قصد همراه باشد یا نه.

اما در اصطلاح دینی، «زیارت تمایلی است که افزودن بر میل و حرکت حسی قلب هم گرایش جدی پیدا کرده و نسبت به مزور هم با اکرام و تعظیم قلبی و انس روحی همراه باشد». طریحی، ۱۳۷۵: ۳۰۵ (شخص زیارت کننده را از آن جهت زائر می نامند که وقتی به زیارت شخصی می رود از غیر او روی برمی گرداند.) مصطفونی و همکاران، ۱۴۱۶: ۳۸۴ (ابن فارس، ۱۴۰۴: ذیل واژه زور)

«زیاره فی العرف، قصد المزور اکراما له و استیناسا به» یعنی زیارت در عرف عبارت است: «از آهنگ مزور کردن برای گرامیداشت او و بزرگداشت او و انس یافتن به او». (طریحی، ۱۳۷۵: ۳۰۵) و از این روست که به رودررو شدن و ملاقات با اشخاص زیارت اطلاق می شود، مراد اینکه از جلو و روبرو با آن کس ملاقات می شود. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۳۸۶)

در سوره‌ی کهف نیز واژه تزاور به معنای گردیدن است، یعنی انسان زائر به هنگام زیارت به طرف مزور تمایل یافته، آن چنان تمایلی که با تعظیم و تکریم قلبی همراه است. چنانچه فردی که مانند دیگر مردمان است زمانی که به پیامبری می رسد، واجب الاطاعه می شود و موقعیت ویژه‌ای پیدا می کند (عاملی، ۱۳۴۶: ۳۲) یک تکه زمین هم در اصل با زمین های دیگر تفاوتی ندارد اما وقتی در آن پیامبر یا ولی خدا دفن می شود، به واسطه‌ی آن شرافت برکت و فضیلت پیدا می کند که از قبل نداشته است، از این رو احترامش واجب و لازم و اهانتش حرام است، نمونه‌ای از احترام این است که به زیارتشان برویم (طالبی و علی پور، ۱۳۹۴: ۷۹)

در خصوص زیارت در دعای «اللهم اجعلنی من زوار» (مجلسی، ۱۳۸۱: ۳۷۷) «ای قصد کنندگان به سوی او و پناه آورندگان به درگاهش» تفسیر شده است. بدیهی است که چنین معنا و حقیقتی حضور واقعی و اصیل زائر در نزد مزور را به همراه دارد

و از این رو زیارت را به حضور زائر در نزد مزور معنا می‌کنند، از سوی دیگر زائر وقتی به زیارت می‌رود باعث آبادانی و عمران آن مکان می‌شود. (نجفی، ۱۳۲۰: ۴۴۱)

درواقع زائر هم با زیارتی که می‌کند روح و جاننش از ویرانی و خرابی خارج می‌شود و روحش صیقل پیدا می‌کند. زیارت از سه رکن و پایه‌ی اصیل تشکیل شده است زائر، مزور و سوم گرایش قلبی که با تکریم و تعظیم انس گرفتن با مزور همراه است. همچنان که یکی از راه‌های تقرب به خداوند و تعالی روح و ارتقای نفس به مدارج عالی کمال همین زیارات مشاهد مشرفه و آرامگاه‌های پیشوایان دین است که به مقام ولایت الهی نائل آمده و ارباب فضل و کمال در طی روایات و احادیث مفصلی در مجموعه‌های مستقلی چون کامل‌الزیارات آن احادیث و روایات را گرد هم آورده‌اند (عابدی، ۱۳۷۶: ۹)

زیارت یعنی دیدار و گرامی‌داشت و احترام بزرگان و اولیای الهی و آرامگاه‌ها و اماکن مقدس، نه تنها در دین مبین اسلام و از گذشته‌های دور بلکه اکثر ادیان توحیدی نیز در مورد زیارت توصیه کرده است، فقط شکل آن و اماکن و اشخاص آن فرق می‌کرده است. البته نوع زیارت در اسلام با آنچه مسیحیان، زرتشتیان، بوداییان و دیگر ادیان انجام می‌داده‌اند، متفاوت بوده است ولی وسعت زیادی دارد. در ادیان دیگر واژه‌ی زیارت معمولاً تداعی‌کننده‌ی زائرنی است که به مقصد زیارتگاه‌های مقدس در سراسر دنیا به سفرهای دور و دشوار می‌رفته‌اند.

از نگاه جامعه‌شناسی دین که موردنظر بسیاری از اندیشمندان حوزه‌ی انسان‌شناختی بوده، «زیارت در بردارنده‌ی شیوه‌های ارسالی یک ارتباط نمادین انسان یعنی زبان گفتاری، نوشتاری و جسمانی بوده که آموزش و ارتباطات را آسان، میراث فرهنگی را محافظت و ادب عامیانه را بر ملا می‌سازد». (کوئن ۱۳۹۵: ۵۷)

از مستندات چون قرآن و قرائن آن متوجه می‌شویم که امر زیارت به مردان و یا زنان اختصاص ندارد، بلکه کلیه آیات موردنظر زنان و مردان را باهم مورد خطاب قرار

می‌دهد و جواز یا حکم زیارت قبور برای ایشان یکسان آورده شده است. (غیبی، غلامی ۱۰۵، ۱۳) اگر جایی در مورد کراهت زیارت زنان وجود داشته باشد به خاطر احتمال مفاسدی است که امکان دارد بر بیرون رفتن زنان از خانه مرتبط باشد بلکه از توصیه‌های فقهای بزرگ زیارت کردن قبر پیامبر و معصومین و فرزندان ایشان توسط مردان و زنان در صورت امکان در هر جمعه یا ماهی یا سالی یکبار یا حداقل در مدت عمر یکبار است. (موسوی مقدم، ۱۰۳: ۱۳۹۶) پس از بیان ادله در باب استحباب زیارت برای زنان می‌بایست به بررسی این نکته‌ی مهم باید پرداخته شود که اساساً اگر زیارت امری مشترک است، آیا مزور نیز اگر خانم باشد برای زائری که به زیارتشان می‌رود کنشش متفاوت خواهد بود؟ آیا معنای دهی به پدیده زیارات بایبان مفاهیم، عناصر، دلایل، کارکردها، وضعیت موجود و وضعیت مطلوب این سنخ زیارت، ناتمام‌ها و آسیب‌ها، پیامدها، بنیادهای فکری و با خواهر بودن مزور ثمره‌ای در پی خواهد داشت؟

خواهرانگی

از ابتدای زندگی بشریت، مردان در پیدایش طبیعی زندگی و در برپاداشتن زندگی اجتماعی خود نیازمند جنس زن بوده‌اند و هرگز مرد در زندگی و بقای خود از زن بی‌نیاز نبوده است. (طباطبایی، بی تا: ۵)

در این بین «زنانگی» مفهوم زن بودن و ویژگی‌هایی است که در مقابل مفهوم مردانگی که از سوی جامعه (معیار رفتار انسانی تلقی شده) قرار می‌گیرد و در واقع به‌عنوان مفهومی است که هر دو بعد جنسی و جنسیتی را شامل می‌شود و از فرهنگ متأثر است (علیزاده، ۱۰۶: ۱۳۹۳) تفاوت بین دو جنس زن و مرد را دو گروه ذات‌گرایان و کارکردگرایان در رویکردهای خودشان آورده‌اند. ذات‌گرایان تفاوت‌های موجود بین دو جنس زن و مرد را ذاتی می‌دانند و عوامل بیولوژیکی را دخیل می‌دانند برای نمونه منطقی بودن در مردان و احساسی بودن در زنان امری ذاتی است؛ اما گروه

دوم تفاوت‌های موجود را به انتظارات فرهنگی مرتبط به دو جنس نسبت می‌دهند، یعنی تفاوت‌های رفتاری میان آن دو ناشی از جنسیت است و به جنس ارتباطی ندارد. (حجازی و اعزازی، ۱۳۸۳:۲۸)

مفهوم زنانگی برخلاف رویکردهای ذات‌گرایانه بوده که با اصالت بخشی به بعد بیولوژیکی زن سعی در یکسان‌انگاری زن یا مادینگی هستند، بلکه ریشه‌های زنانگی در ارتباط با بافت اجتماعی بازناسانده می‌شود نه آن‌گونه که در باور عموم جاافتاده که زنانگی آن چیزی است که پیرامون ویژگی‌های جسمانی یا زیست‌شناختی زن مثل مادری، همسری و غیره تعریف می‌شود. (رفعت‌جاه، ۱۳۹۳:۳۱۲)

خانواده در اسلام جایگاه والایی دارد، هر یک از اعضای خانواده نقش خاص خودشان را دارند اگر هر یک از آن‌ها به هر دلیلی نباشند خانه چیزی کم دارد. پدر، مادر، برادر، خواهر، اگر هر کدام در نقش خود قرار بگیرند وظیفه‌ی خودشان را انجام دهند در خانه کمبودی احساس نمی‌شود. وجود دختر نه تنها برای پدر و مادر بلکه برای دیگر اعضا خانواده نیز بسیار مهم است، زیرا دختر به دلیل عواطف و احساسات خاص خود می‌تواند در تربیت خواهر و برادرهای دیگر خود بسیار تأثیر داشته باشد.

در زیارت نیز وقتی این فرصت‌ناب برای زائران ایجاد می‌شود می‌گویند: وقتی مزور زن باشد و خصوصاً خواهر باشد، این ارتباط قلبی بهتر و زودتر ایجاد می‌شود و خیلی راحت‌تر می‌توانند حرف خود را بگویند و احساس آرامش بیشتری می‌کنند و این کنش خیلی بهتر انجام می‌شود.

وقتی که ارتباط با باورها و عقاید مذهبی ایشان در قالب انجام مراسم و آیین‌های خاصی انجام یا مثلاً در ایام ویژه‌ای تکرار می‌شود یا در مکان ویژه‌ای مثل امامزاده انجام می‌شود، به نوعی به جماعت‌واره یا کامیونیتاس شبیه است، همان دیدگاه ویکتور ترنر نقطه‌ی کانونی تجربه‌ی زیارت محسوب می‌شود و زیارت را به یک پدیده‌ی آستانه‌ای تبدیل می‌کند، او همه‌ی تحلیل‌هایش را از اثر شگرف دینی بومی

جوامع مادرگرا و جامعه‌های که در آن‌ها زن و فرزندان واحدهای اجتماعی بر آنها مسلط بود، به استعاره گرفت.

پس هم از نگاه ترنر و هم از نگاه محقق نیز مشخص است که کنش گران در زمان زیارت همانند مردم که وقوع موقعیت‌های خطیر زندگی از ساختارهای اجتماعی و نقش‌های زندگی روزمره جدا می‌شوند، زائران نیز در زمان زیارت از همه‌ی قیدوبندهای ساختارمند و زمان‌مند به یک‌جور مساوی جدا شده و به تجربه‌های جدیدی دست می‌یابند.

در نتیجه با بررسی پیرامون موضوع زیارت و با توجه به ویژگی‌های روان‌شناختی جامعه، می‌توانیم بگوییم:

زیارت اولیاء الهی در بنیان‌های اعتقادی و زیرساخت‌های فرهنگی تفکر اسلامی، به‌ویژه اندیشه‌ی شیعی جایگاهی بس عالی و متعالی دارد و از سوی دیگر نقش شایسته و مؤثر آن در تثبیت ارکان ایمانی و تحکیم پایه‌های معرفتی نیز قابل‌انکار نیست، از برجسته‌ترین مؤلفه‌های دینی است لیکن این امر همانند سایر بخش‌های دیگر علی‌رغم نمود ظاهری از عمق و باطن چندانی برخوردار نیست به همین دلیل مختصراً به مقوله‌ی باارزش زیارت پرداخته و سعی کردیم تا به لایه‌هایی از این حقیقت والا اشاره کنیم و در این لایه‌برداری از منازل زیارت به ساحت‌های نو و عرصه‌های تازه‌وارد شویم. برای آشنایی به حقایق عالی دینی و تحقق آن در جان آدمی، عرصه‌های مختلفی از ناحیه‌ی دین عرضه شده تا هر یک از انسان‌ها بر ارسال منش‌شخصیتی و گرایش فکری خود راهی را برگزینند و با انس گرفتن با آن مسیر خود را به هدف دینی و مقصد الهی نزدیک کنند، راه علم و تجربه‌های علمی، تحولات تاریخی و تجربه‌های به‌جامانده از آن‌ها، راه عقل و استدلال و گرایش فکری فلسفی، راه قلب و مشاهدات درونی، راه موعظه و پند و اندرز، هر یک راهی است که با آشنایی و گام نهادن در آن، ضمن پاسخ به نیاز درونی، جلوه‌های دینی به آستانه‌ای شهود

می‌رسد و حیثیت‌های گونه‌گون وجود انسان با آن حقیقت زنگ می‌گیرد و صبغهی الهی ظهور می‌یابد. سوره بقره، آیه‌ی ۸۳ «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً؟» و کیست خوش‌نگارتر از خدا.

درعین حال ساحت‌های عام و فراشمول دیگری از منظر دین نمایان شده که همه‌ی کسانی که در این راه‌ها گام نهاده‌اند از آن بی‌نیاز نبوده‌اند. از این رو همه انسان‌ها به‌رغم گرایش‌های مختلف نظری و عملی در آن حضورداشته خود را به‌شدت به آن نیازمند می‌بینند.

هیچ مسلمان آشنا به زیارت و دعا از جمله زنده‌ترین و عمده‌ترین آن ساحت‌های عام شامل اولیات و بدیهیات اسلام، نمی‌تواند ضرورت وجود دعا و نیاز به رابطه‌ای مستقیم و بی‌واسطه میان خود و خدای خود را که به‌وسیله‌ی نیایش تأمین می‌شود، انکار کند. چنانکه نمی‌تواند رابطه‌ی حضوری و مستقیم خود با صاحبان اصلی دین از طریق زیارت را نفی یا انکار کند. هرچند می‌دانیم نگاه مخالف و بلکه نگرشی عنادی به جریان معقول و مقدس زیارت، مانند توهّمات ابن تیمیّه و قصیمی و همفکران آن‌ها براساس تحقیقات عمیق شخصیت‌های علمی و دینی همچون علامه‌ی امینی و سایر پژوهشگران مسلمان، اعم از شیعه و سنی، صرفاً نگاهی مغرضانه و جاهلانه بوده و هرگز از نظر دینی و فلسفی، عقیدتی، فقهی و تاریخی هیچ‌گونه وجاهتی ندارد و صرفاً تفکری افراطی و برخاسته از دشمنی می‌تواند باشد؛ حتی به شهادت اظهارنظر محققان اهل سنت نیز این اندیشه این دست‌گاه فکری گرایش خاصی از اهل سنت منبعث بوده و آن‌ها خود آن را ابطال کرده‌اند. در حدیث اربعه ماه آمده است: «أتموالرسول لله حَجَّكُمْ إِذَا خَرَجْتُمْ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ، فَإِنَّ تَرْكَهُ جَفَاءٌ وَبِذْلِكَ أُمِرْتُمْ وَاتْمُوا بِالْقُبُورِ الَّتِي» (عاملی، ۱۳۴۶: ۶۴۶)

آیین زیارت

بی‌تردید برای هر کار و شأنی ادب و آیینی است که با رعایت آن، ارزش کار بیشتر و میزان تأثیر و ماندگاری آن افزون‌تر خواهد شد و از سوی دیگر کمال و جمال آن عمل نیز درگرو حفظ آن ادب است. این ملاک و قاعده هم در امور مادی و طبیعی صادق است و هم در امور معنوی و فرا طبیعی، البته در این‌گونه از امور ضرورت بیشتری دارد، از این‌رو برای حقایق دینی متقن تبیین و تفسیر آن به اسرار و حکمی ذکر می‌کنند و آداب آیینی برمی‌شمارند.

بدیهی است که ادب هر شیء، رعایت حدود و جوانب آن با همه‌ی دقایق و ظرایف آن است و این خود بهترین نوع حرمت نهادن به آن حقیقت و عمل است. آنان که با رعایت حدود و آداب به زیارت می‌روند بهره‌ای بیشتر و لذت افزون‌تری می‌برند. (حلی، ۴۴۹:۷۳۶)

قبل از هر چیز باید توجه کرد که زیارت نوعی هجرت است و زائر در واقع هاجر به سوی خدا و رسول اوست. کسی که قصد حرکت به سوی امام داشته، قلب و عقل خود را متوجه حریم و ساحت امام کند، او به یک نوع هجرت پرداخته و خود را برای یک محیط و دامنه‌ی دیگر آماده می‌کند.

پس در بررسی زیارت، چهار بعد قابل‌شناسایی است؛ آداب و مناسک که مربوط به نحوه انجام زیارت است (وجه عملی)، اعتقاداتی که در پس این اعمال نهفته‌اند (وجه اعتقادی)، شرایط جامعه و درک فرد (زائر) از این کنش. هدف این مقاله بررسی و فهم کنش زیارت از منظر کنشگر، تفهم کنشگران است.

ما با استفاده از روش تحقیق کیفی و شیوه نظریه‌مبنایی، به معناکاوی این کنش پرداخته‌ایم. داده‌های تحقیق از طریق مصاحبه عمیق به‌دست‌آمده ولی از روش مشاهده نیز به‌عنوان فن کمکی استفاده نموده‌ایم. (براق علی پور و ابوتراب طالبی، ۵:۱۳۷۰)

روش پژوهش

انسان‌شناسی به بررسی رفتار انسانی یا گروه فرهنگی می‌پردازد. ابزارهای آن شامل داده‌های اصلی از سه منبع مشاهده‌ی مستقیم رفتار انسان‌ها (کنش گران) (شنیدن) (مصاحبه) و یادداشت‌برداری از محتوای گفتار ایشان و دیگری بررسی محصولات رفتار بشری به‌ویژه آن دستاوردهایی که در بایگانی‌ها، اسناد و کتابخانه‌هاست. پس پهنه‌ی روش‌شناسی بالا و پایین بردن اطلاعات از یک نردبان انتزاع است که ساختار رویه‌ها و انگاره‌های استقرایی را در سطوح انتزاعی آن بالا و پایین می‌برد تا دانش بیشتری درباره‌ی پدیده‌ی موردبررسی تولید گردد. (پلتو، ۱۳۷۵: ۱۴ و ۱۶)

مردم‌نگاری ریشه در مردم‌شناسی دارد و در واقع به توصیف کامل و همه‌جانبه از گروه‌های انسانی می‌پردازد. یک مقوله‌ی رفتاری در روش مردم‌نگاری در بافت‌های گوناگون معانی متفاوت دارد، پس در این روش هم به توصیف آماری (کمی) پدیده‌ها و هم به تفسیر کیفی پدیده می‌پردازد. پس باید پژوهشگر از نزدیک بر زمینه‌ی پژوهش وارد شود. «مردم‌نگاری در واقع خود نوعی تحلیل است، یعنی وقتی پژوهشگر یا مردم‌نگار به توصیف دقیق و عمیق چیزی دست می‌زند در واقع این توصیف او یک تحلیل است». (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸: ۲۵۸)

توصیف دقیق پدیده‌ی زیارت همراه با ویژگی‌ها، ابعاد، گونه‌ها، دلایل و...، توصیف نشان‌گاه پژوهش یا همان امامزاده زینبیه در واقع آغاز فرآیند تحلیل است.

پس شروع این کنش اجتماعی به‌عنوان یک فرآیند، نیاز به تعاملاتی دارد مانند کنش متقابل و تفسیر کنشگران اجتماعی. «فهم این مطالب همراه با فعالیت‌های معمولی زندگی روزمره است»، یعنی دقت به روزمرگی از نکات مهم مردم‌نگاری است و در هر گروه اجتماعی کلمات، اصطلاحات، محاورات و رفتارهای مشخصی هست که تنها اعضای بومی آن‌ها را می‌شناسند و از آن استفاده می‌کنند، درحالی‌که این‌گونه رفتار و اعمال و معانی برای غیربومی‌ها کاملاً بیگانه و متفاوت است و تنها از

سوی بازیگر اجتماعی که قدرت انجام آن کار و توصیف و تفسیر آن را دارد برآمده و می‌تواند به دیگر اعضا نشان بدهد. (منادی و دیگران، ۱۳۹۴: ۸۳)

فرآیند اجتماعی - فرهنگی زیارت نیز به‌عنوان یک کنش اجتماعی است یعنی نوعی کنش مقابل که با روزمرگی زائران امامزاده همراه است و همه‌ی عناصر رفتاری که به شکل طبیعی زائران انجام می‌دهند را در بردارد.

در این پژوهش از ویژگی‌هایی مثل کل‌گرایی، بافت‌گرایی، ماهیت کیفی - پدیدار شناختی و استفاده از روش شرکت‌کننده - مشاهده‌گر استفاده می‌کند، یعنی در این دیدگاه مشاهده‌گر هم پدیده بر کل بافت مورد مطالعه را بررسی می‌کند و هم به تمام عناصری که با پدیده‌ی مورد مطالعه (زیارت) مربوط است مسلط است، پس باید رفتار هر فرد را تحت تأثیر بافت مورد نظر بررسی کرده و برای درک کامل این رفتارها باید تمام احساسات و افکار فرد درباره آن رفتار ویژه (مثل زیارت کردن) را مورد بررسی قرار دهد و در نهایت مردم‌نگار باید به‌طور دقیق به تفسیر آن داده‌ها پردازد. از دیگر خصوصیتی که در این رساله کارایی دارد، این است که این روش مطالعه تجربی است یعنی بنیاد آن بررسی «میدانی» است.

همان‌گونه که بیان شد پهنه‌ی روش‌شناسی و تحلیل داده‌ها بالا و پایین بردن اطلاعات از یک نردبان انتزاع است که ساختار رویه‌ها و انگاره‌های استقرایی را در سطوح انتزاعی آن بالا و پایین می‌برد تا دانش بیشتری به دست بیاید. پژوهشگر در این‌گونه مطالعات اصل تحقیق را با توصیف و گزارش عینی از بیانات مشارکت‌کنندگان آغاز و با فن‌های کدگذاری و تحلیل مضامین ادامه می‌دهد تا تمامی این داده‌ها را به‌مرور دسته‌بندی و صورت‌بندی نماید. (اثنی‌عشران، ۱۳۹۹: ۳۹)

تحلیل داده‌ها در پژوهش کیفی، مستلزم آماده‌سازی و ساماندهی داده‌ها شامل دست‌نوشته‌ها یا داده‌های تصویری (عکس‌ها) است، بعد از آن داده‌ها را کدگذاری کرده و با ارائه‌ی داده‌ها را به‌صورت جداول می‌آورد. این شکل از تحلیل و تمامی این

رویه‌ی تحلیل معمولاً در پژوهش‌های کیفی مشترک است... (دانایی فرد و کاظمی، ۱۳۹۶: ۱۸۲ و ۱۸۳)

در تحلیل و ارائه‌ی این پژوهش نیز استفاده از سه بعد تحلیل داده‌ی ولکات شامل: توصیف، تحلیل و تفسیر گروه فرهنگی است، استفاده می‌گردد. ولکات براین باور بود که نقطه‌ی شروع خوب برای نگارش یک مطالعه مردم‌نگارانه همانا توصیف گروه مورد مطالعه است، به طوری که محقق کارش را با ارائه توصیف کامل از محیط و رویدادها آغاز می‌کند نه پی‌نوشتی و نه تحلیل مداخله‌گرانه‌ای، طبق دیدگاه تفسیری او، تنها پژوهشگر می‌تواند یکسری از امور واقع را ارائه دهد؛ مشارکت‌کنندگان و دیگر افراد بعد از خواندن آن را تفسیر می‌کنند. (دانایی فرد و کاظمی، ۱۳۹۴: ۱۹۷)

یافته‌های تحقیق

اعتقاد ما مسلمان‌ها براین است که اعتقاد قلبی و عمیق، زیارت، دعاخوانی، فضای کلی و معنوی حرم، مکان زیارت، زمان زیارت، به روح و روان انسان آرامش می‌دهد و باعث شادی و آرامش می‌شود، وجود این امامزاده در این محل باعث شده که اهالی محله، زندگی خود را در پناه امامزاده احساس کنند و مشاهده‌ی عینی این احساس باعث تازگی روح آن‌ها می‌شود.

این باور که این امامزاده‌ها آن‌ها را می‌بیند و صدایشان را می‌شنوند، به همه احساس سبکی و سرزندگی و آرامش می‌دهد چون با اتصال به اینان و آبروی این‌ها، خودشان را دخیل کرده با خواندن زیارت‌نامه و خواندن قرآن و دادن نذورات عرض ارادت می‌کنند. اینکه اعتقاد دارند که این‌ها خاندان کرم و احسان‌اند واسطه‌ی رحمت الهی‌اند، باعث می‌شود به راحتی همه دودل‌هایشان را بکنند. اینکه این امامزاده‌ها شعبه‌ای از حرم‌های امامان هستند که باعث شفاعت خواهی در روز قیامت هستند و به برکت و آرامش دنیوی چقدر کمک می‌کنند، موجب انرژی مثبت و نیرو گرفتن برای انجام واجبات و ترک محرّمات برای انسان‌ها می‌شود.

گاهی ناامیدی‌هایی در زندگی به وجود می‌آید که با اتصال به خدا و اهل بیت و همین امامزاده‌ها تبدیل به امید و شادی می‌شود. گاهی خلأهایی در زندگی وجود دارد که با استمرار در زیارت و یادآوری مظلومیت اهل بیت و این امامزاده‌ها ظرفیت وجودی انسان بالا می‌رود و باعث قوی‌تر شدن ایمان و افزایش قدرت و داشتن احساس معنویت خوب و احساس سبکی روحی و لذت بردن از هر آنچه در زندگی هست می‌شود و همین احساس و حال خوب کمک می‌کند که موانع زندگی را برطرف کرده و به مشکلات فائق آید.

تفسیر مشارکت‌کنندگان زائران امامزاده و مطلعین محلی

از کنش زیارت در قالب واحدهای معنایی و مضمون محوری

مضامین محوری	واحدهای معنایی
۱-عناصر محیطی	وجود شرایط خاص زمانی و مکانی در زیارت - وجود انسان‌هایی خاص و ویژه...
۲-عناصر فرهنگی	تقویت و بروز رسانی مدام امکانات رفاهی امور زیارت - کارشناسی، مشاور، فرهنگ‌سازی...
۳. ویژگی‌های کنش	کنش مستمراً و عادتی - آزاد بودن...
۴-گونه‌های کنش	زیارت امامزاده- دخیل بستن به ضریح-مشاهده ی پدیده‌ی زیارت...
۵-دلایل کنشگران	تقویت بعد اعتقادی - تقویت بعد اخلاقی - تقویت بعد احکامی- تقویت نمادها و ظواهر دینی -انجام مناسک مذهبی ...
۶-پیامدهای کنش	ایجاد و افزایش بنی‌های اعتقادی مذهبی، احساس شادی و بهجت معنوی -ارتباط با زوار خادمین حرم- بالا بردن آگاهی و اطلاعات زوار -بالا رفتن روحیه صبر و مقاومت و امیدواری...

۷- آسیب‌های کنش	محیطی، فرهنگی، رفتارشناسی
۸- منابع کسب اطلاع	مراجع و بزرگان دین - روحانیون - دوستان - آشنایان - خانواده و اهالی محل
۹- راهکارهای ادامه کنش	بالا بردن آگاهی و اطلاعات زوار - بررسی وضعیت موجود و رسیدن به وضعیت مطلوب در زیارت - نظرسنجی - دسترسی به هیئت‌امنا - بیان مسائل و مشکلات و ...
۱۰- بنیادهای فکری یا نظری کنش گران	باور به همزادپنداری در زیارت - اعتقادمندی (تقدس‌خواهی) - حاجت‌خواهی (شفاعت‌طلبی) - کسب تجربه‌دینی - نداشتن اطلاعات صحیح و کافی از شجره و نسب دقیق مزور - گناه‌کار و ناامید بودن
۱۱- ارجاع معنای کنش‌ها یا (کنش به‌مثابه)	کنش به‌مثابه التیام و تشریف کنش به‌مثابه خودشکوفایی کنش به‌مثابه بزرگداشت مزور کنش به‌مثابه تشکر و قدردانی کنش به‌مثابه اتصال و ارتباط با خدا

ساخت مضمون یا روایت پدیده زیارت

ساخت مضمون با روایت پدیده زیارت در حرم زینبیه محصول فرآیند تحلیل است. در اینجا نتایج تحلیل داده‌های عده‌ی زیادی از مشارکت‌کنندگان در سال‌های زیادی است که توسط نگارنده روایت می‌شود.

- بر اساس مشاهدات و مصاحبه‌های انجام‌شده باورها و رفتارهای زائران حول محور زیارت در امامزاده زینبیه حکایت از این موارد دارد:

- اکثر زائران معتقدند امامزاده بسیار جلیل‌القدر بوده و همواره حاجت‌های آن‌ها را برآورده می‌سازد چه آن‌ها که شفاهی و چه آن‌هایی که کتبی چه از راه دور و چه از نزدیک حاجات خود را طلب می‌کنند.

- خیلی از کنش گران چون امامزاده را نمی‌شناختند با دادن اطلاعات باعث شناخته شدن اصل و نسب ایشان شده و متفق‌القول می‌گویند ایشان یک انسان بلندمرتبه و از نسل امامان هستند.

- بیشتر زائران می‌گویند این خواهر را که معرفی می‌کنید یاد مظلومیت خواهر امام حسین می‌افتیم و غربتشان را بیشتر درک می‌کنیم.

- بیشتر زائران موقع ورود با وضو وارد می‌شوند، سلام می‌دهند، اذن دخول می‌خوانند، نماز و قرآن می‌خوانند، نذورات می‌دهند، سفره‌های بزرگ و کوچک صلوات می‌اندازند.

- در مراجعات مکرر چه در روزهای عادی چه در مناسبت‌ها زائران زیادی به حرم می‌آیند.

- خیلی از زائران، ایشان را واسطه و آبرومند و شفیع می‌دانند.

- اکثر خواسته‌های زائران در امامزاده، حاجات دنیوی از قبیل امور مادی، سلامتی، ازدواج، شفای مریض، رفع مشکلات و موانع زندگی است.

- خیلی از زائران نیز حاجات اخروی از قبیل شفاعت، شهادت، عاقبت‌به‌خیری خودشان و فرزندانشان و مسائلی که مربوط به قبر و قیامت است را مطرح می‌کنند.

- زائران با امامزاده بسیار راحت‌اند و بسیار آزادانه و به‌دور از استرس با امامزاده سخن می‌گویند.

- در نماز جماعت و مراسم معنوی شرکت می‌کنند.

- برخی از زائران به ضریح امامزاده قفل یا پارچه سبز می‌بستند؛ گویا احساس می‌کنند این‌گونه حاجاتشان زودتر برآورده می‌شود.

- بسیاری از زائران مدعی بودند که حاجت گرفتند و حاجات خود را با نحوه‌ی برآورده شدنش باحالت گریه بیان می‌کردند.

- بعضی از زائران نیز می‌گفتند اگر حاجاتمان برآورده نشده بازهم حال خوبی پیدا کرده و بااحساس آرامش به خانه برمی‌گشتیم.

نتیجه گیری

هدف اصلی از انجام این پژوهش، بررسی معنای کنش‌هایی بود که در امامزاده در طول مدت دو سال انجام می‌گرفت در باور و اعتقاد عموم کنش‌گران که آن را تجربه کرده بوده و زائر محسوب می‌شدند. در کنار این هدف، اهداف فرعی دیگری به وجود آمد و بر همین اساس سؤالات اصلی و فرعی این رساله نیز دسته‌بندی می‌شد. در ادامه به منظور دستیابی به اهداف پژوهشی رساله، انسان‌شناسی با رویکرد مردم‌نگاری تفسیری انتخاب گردید و روش مبتنی بر این رویکرد شکل گرفت.

تأثیر آراء و باورهای ترنر به‌عنوان انسان‌شناس دینی و زائران و زیارت و سفرهای زیارتی، فرایندهای اجتماعی در سفر زیارتی، تحلیل اجراها و نگاه او شکل متفاوت از تجربه و تفسیری بود که رویکرد تفسیری در مردم‌نگاری بر آن تأکید داشت. به‌منظور بررسی بیشتر این تأثیرات، تحقق شد زیارت در نشان‌گاه تحقیق، دسته‌ای از مشارکت‌کنندگان زائر به‌عنوان مشارکت‌کنندگان در رابطه با کنش‌هایی که در شبانه‌روز ایام تحقیق در محیط زینبیه انجام می‌گرفت، معنا کاوی صورت پذیرفت.

که معناکاوی تحقیق دریازده محور؛ منابع کسب اطلاع عناصر محیطی، عناصر فرهنگی، بنیادهای فکری کنش‌گران، گونه‌های کنش، ویژگی‌های کنش، دلایل کنش‌ها، ارجاع‌دهی معنای کنش‌ها، آسیب‌های کنش، پیامدهای کنش، راهکارهای کنش مطلوب تنظیم شد.

در نتیجه معناکاوی و تحلیل مضامین از بین داده‌هایی که از کنش‌گران به دست آورده بودیم، انجام شد که تفسیر آن‌ها را در محورهای عناصری که گفتیم ارائه داده شد که می‌توانیم به‌طور کلی در سه عامل محیطی، فرهنگی و بنیادهای فکری که پیش از پیش مشارکت‌کنندگان را تحت تأثیر قرار داده است را در عنوان پدیده‌ی زیارت حرم زینبیه بگنجانیم. قبلاً نیز توضیح دادیم که مشارکت‌کنندگان، هم نگاه اعتقادی و

فرهنگی داشتند و هم برای تفریح و اوقات فراغت به این امامزاده نگاه می‌کردند. همچنین تجربه‌ی زیستی مشارکت‌کنندگان نیز متفاوت است.

پیامدها و راهکارهای کنش مطلوب

امیدواری و ارتباط مؤثر با زوار و خادمین، بالا بردن آگاهی و موانع کنش زیارت و... و راهکارهای ادامه کنش انجام نظرسنجی، دسترسی راحت به مسئولین، آمدن مشاور در داخل امامزاده، بررسی وضعیت موجود افرادی که به داخل امامزاده می‌آیند یا اطراف حرم وضعیت مالی خوبی ندارند، وقتی این رسیدگی‌ها صورت بگیرد و زائران این امکانات و رفاه را ببینند قطعاً بیشتر به این مکان شریف می‌آیند البته نباید تجملات زیادی وارد امامزاده شوند بلکه زینبند و مایه‌ی آرامش باشد.

اگر امامزاده در همه‌ی ساعات باز باشد، زمانی که انسان نیاز به دردودل دارد مخصوصاً در دل شب خیلی خوب است. البته الآن خیلی بهتر شده و در حال بازسازی می‌باشد انشاء الله امکانات بهتری در اختیار زائران قرار می‌گیرد. هرکسی به اندازه‌ی ظرفیت خودش بهره می‌گیرد، اگر از نظر روحی هم آرامش داشته باشد بهتر می‌تواند از این مکان و تقدسش بهره‌مند شود. همین‌که دلمان پاک باشد و اتصال به این حرم پیدا کنیم حاجت می‌گیریم اما گاهی حواسمان پرت می‌شود و به غیبت می‌پردازیم، در نتیجه به آن منبع معرفت وصل نمی‌شویم. بیشتر زائران می‌گویند ایشان خانم هستند و احساسی‌اند، بهتر می‌توانیم درد و دل کنیم. اگر هم زیارت باشد و هم محیطی برای بازی بچه‌ها خیلی خوب است و باعث نشاط روحی بیشتری برای زائران می‌شود.

اگر فرهنگ‌سازی شود و برای بچه‌ها وقت بیشتری گذاشته شود؛ مثلاً مسابقات فرهنگی برگزار شود و جوایز خوبی به آن‌ها داده شود مثلاً این امامزاده معرفی شود و برایش برنامه‌های جذاب مطرح شود، یک‌عمر به یاد بچه‌ها می‌ماند و خاطره خوبی

برای آنها ایجاد می‌شود. این‌ها خودش نوعی فرهنگ‌سازی است و بچه‌ها در ذهنشان حک می‌شود.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. اکبری، زهرا، کنش زیارت در ایران معاصر با رویکرد انسان‌شناسی تفسیری، مطالعه میدانی حرم مطهر امام رضا، پایان‌نامه دکتری، رشته دین پژوهش، قم، دانشکده ادیان، ۱۳۹۷.
۲. جی-دی-مور-زندگی و اندیشه بزرگان اسلامی، ترجمه هاشم آقا بیک و جعفر احمدی، تهران، نشر جامعه شناسان، ۱۳۸۲.
۳. خان‌محمدی، کریم، موذن، معصومه، انسان‌شناسی قدمگاه (مطالعه موردی بیت‌النور).
۴. خنیفر، حسینی و مسلمی، ناهید، مبانی اصول روش‌های کیفی. چاپ دوم، تهران، انتشارات نگاه دانش، ۱۳۹۳.
۵. طریحی، فخرالدین، مجمع‌البحرین و مطلع‌النیرین، تهران، موسسه الطباعه والنشرالبعثه، ۱۴۰۲ قمری.
۶. عابدی احمد، فلسفه زیارت شرح و تحقیق زیارت القبور فخر رازی، قم، نشر زائر، ۱۳۷۶.
۷. عابدی، زهرا، گام‌به‌گام با مردم‌نگاری، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۸.
۸. علی‌پور، الهه، طالبی، ابوتراب، گونه‌شناسی زیارت و دینداری زائران معنا کاوی کنش زیارت زائران امام رضا علیه‌السلام، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۰.
۹. فاضلی، نعمت‌اللهی، کنش زیارت از منظر انسان‌شناسی، انسانی و علوم اجتماعی، سال ۱۳، زمستان ۱۴۰۰، شماره ۲۶.
۱۰. کلهر، بهرام، بررسی انسان‌شناختی مناسک مذهبی در فرهنگ عامه، (مراسم چنار خون‌بار زرآباد قزوین) پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی، دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام، ۱۳۹۲.
۱۱. منادی، مرتضی، عابدی، فاطمه و طالب‌زاده، لیلا، روش پژوهش کیفی کاربردی، چاپ اول، تهران، نشر جامعه شناسان، ۱۳۹۴.